

Kisten er en typisk slesvigsk karmlågs-kiste. På kistens buede låg er der påhæftet en lige kant der, hvor låget hviler på kisten. På forsiden har den haft påmalet brudeparrets initialer, deres familiers våbenskjold og årstallet for deres bryllup. Der har været brugt en palet af kulørte farver, og kistens 3 båndbeslag er snoet som arkantusranker. Båndene skulle holde kisten samlet og beslagene på siderne kunne beskytte kisten mod slag, hvis den skulle flyttes. Det skete dog meget sjældent ikke mindst kistens vægt taget i betragtning, så beslagene var primært til pynt, og deres store antal skal ses som udtryk for, at ejeren var velhavende. Fra venstre mod højre ses først to variationer af våbenskjoldet med blomster fra Bov kro og toldsted, så våbenskjoldet med trappen tilhørende Kollundgård og endeligt våbenskjoldet fra Oldemorstof, hvor en hjort springer ud fra bag en busk. Foto: Heine Dransfeldt

De privilegerede

- fribønder, kromænd og andet godtfolk i Bov sogn.

AF LEAH PORSE RASMUSSEN

Genstande kan være ledetråde til for længst glemte historier. Med udgangspunkt i en brudekiste, der er gået i arv i generationer af privilegerede fribønder, kromænd og deres hustruer, undersøger historiker Leah Porse Rasmussen denne gruppes standsbevidsthed og identitet. Selvom de var privilegerede med kongegivne friheder, befandt de sig juridisk set i bondestanden, men de brugte tegn associeret med adelig værdighed. Således udgjorde denne gruppe i Bov sogn et socialt mellemlag i det slesvigske samfund i 1600- og 1700-tallet.

Indledning

På en gård i Kollund har der i snart 100 år stået en brudekiste, hvis skæbne er tæt forbundet med frigårdene i Bov sogn. Besøgende på gården har ikke kunnet undgå at bemærke de maledede våbenskjolde, der præger dens ydre. Disse våbenskjolde blev alle ført af privilegerede familier i Bov Sogn: familien Hinrichsen fra både Trebolsgården i Kollund og Bov kro og toldsted, familierne på Oldemorstof og familierne på Kollundgård. Selvom mange nød privilegier i Sønderjylland, var det ikke almindeligt, at der med privilegier også blev givet skjold og hjelm. Formålet med undersøgelsen er således at diskutere dette privilegerede mellemlags brug af tegn, som normalt bliver forbundet med adelig herkomst, såsom brugen af slægtsnavn, skjold og hjelm. Skal vi anse disse frigårdsbønder og andre privilegerede i Bov sogn som en sønderjysk lavadel? Hvad har det af betydning for forståelsen af denne privilegerede stand, at flere slægters våben har prydet denne kiste?

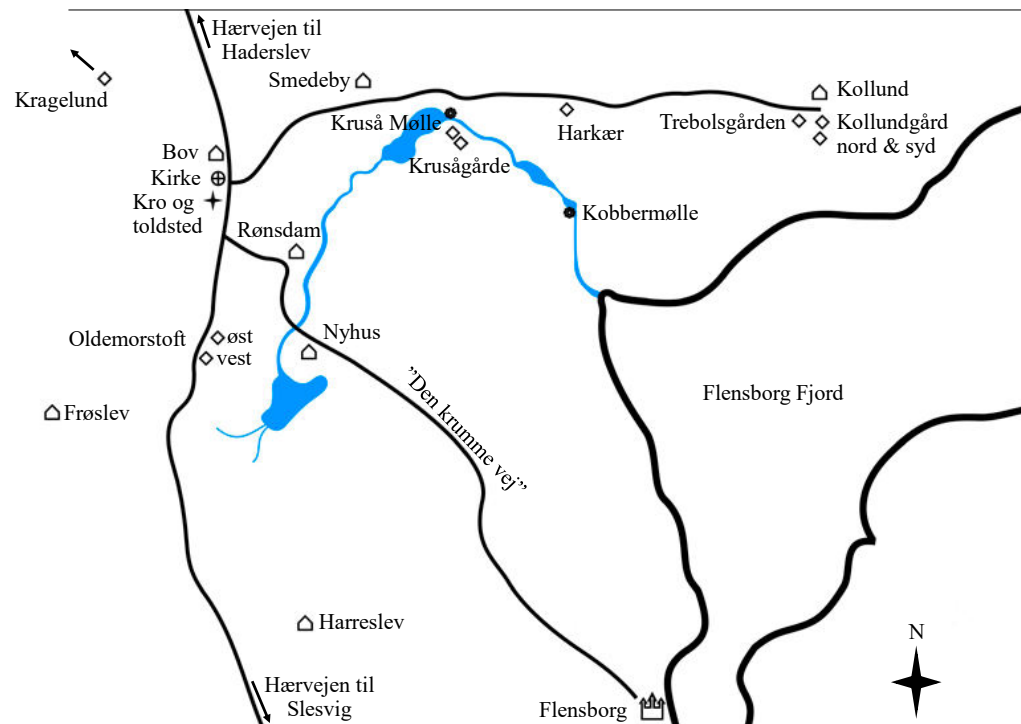
Der har i udforskningen af Sønderjyllands historie været en betydelig interesse for denne privilegerede mellemstands historie. Fribønderne, møllerne, krofolkene og færgemændene med flere omtales gerne i oversigtsværker og fremstillinger om sønderjysk historie og landbrugshistorie som noget særligt for regionen. Allerede i den store *Sønderjyllands Historie fremstillet for det Danske Folk* fra 1930erne og 40erne var Johanne Skovgaard og Holger Hjelholt inde på fænomenet. I de senere år har Bjørn Poulsen givet den privilegerede gruppe en central placering i sin afhandling om senmiddelalderens Sønderjylland. For 1500-tallets ved-

kommende har Mikkel Leth Jespersen belyst deres status og funktion i den fyrstelige forvaltning. I flerbindsværket *Det Sønderjyske Landbrugs Historie* vies fænomenet også betydelig interesse af både Bjørn Poulsen og Carsten Porskrog Rasmussen. Fribondestanden var, som det fremhæves af Carsten Porskrog Rasmussen, en stand, hvis lige ikke kendes tilsvarende i Danmark – måske med undtagelse af frimænd på Bornholm.¹ Fribønderne i Slesvig var dog en broget skare. Nogle havde forbindelse til adelige familier, mens andre fik deres status til gengæld for konkrete tjenester, de havde ydet hertugerne af Slesvig.² Frihederne var således stærkt forbundet med tillidsposter i administrationen, såsom embedet som slesvigsk herredsfoged, tolder eller *Rechensmann*³.

Derudover er det privilegerede mellemlag behandlet i en række undersøgelser af mere lokalhistorisk karakter såsom i Chr. Stenz og R.P. Sørensens bog *Bov Sogn*, Pastor E. Juhlers artikel *Frigaardene i Haderslev Herred* og Mikkel Leth Jespersen og Bjørn Poulsens bog om Oldemorstoft på reformationstiden. Denne omfattende interesse til trods er forskningen endnu ikke kommet til bunds i forståelsen af denne privilegerede gruppe personer. Der findes endnu ingen dybdegående undersøgelser for tiden efter 1600, hvor kilderne til deres virke begynder at flyde i større mængder. Denne artikel vil derfor tage afsæt i perioden fra midten af 1600-tallet til midten af 1700-tallet, hvor den omtalte brudekiste gik i arv fra generation til generation i en afgrænset gruppe af privilegerede. Gruppens oprindelse kan dog spores helt tilbage til senmiddelalderen, hvor de første slægter fik deres privilegier. Der er anvendt et alsidigt kildemateriale, hvoraf en del kan belyse de privilegeredes juridiske status, mens en anden del kan belyse deres faktiske optræden i samfundet og deres selvviscenesættelse som en særlig gruppe i samfundet. Centralt står den ubrudte række af privilegiebreve fra Oldemorstoft, der endnu er i privateje og fremskaffet til dette formål. De vil blive underlagt den første kritiske undersøgelse. Endelig vil det blive diskuteret, hvilken stand disse privilegerede personer egentlig tilhørte (adel, bønder eller noget helt tredje?), når man tager det samlede billede i betragtning.

Det privilegerede mellemlag i Bov sogn

Bov sogn lå i Vis Herred i Flensborg Amt, og var således tæt forbundet med Flensborg by. Igennem Bov sogn og landsbyen Bov løb den vigtige handels- og transportrute, Hærvejen. I Bov skulle der betales told, og på Bov kro var kroværten i 1600- og 1700-tallet også tolder ("Zoll Ein-

Kort over Bov sogn, hvor de privilegerede gårde er markeret
Figur: Leah Porse Rasmussen

nehmer"⁴). Ved Bov delte Hærvejen sig i to. Hvor hovedfærdselsåren fra Nordjylland løb forbi Oldemorstoft og videre sydpå, kunne rejsende tage stikvejen, "Den krumme vej", direkte til Flensborg. Bov var således et trafikalt knudepunkt for de mange rejsende, kongen og hans embedsmænd, kreaturerne på vej til markedet – mange mennesker drog igennem området og havde brug for husly, forsyninger og foder. Der til havde kongen (der samtidig var slesvigsk hertug) brug for trofaste mænd i Slesvig, både til at inddrive skatter, til at sikre retsplejen og til at opretholde en lokal administration. Disse trofaste mænd blev i den sene middelalder benådet med hverv og privilegier, der indebar betydelig økonomisk gevinst enten i form af fyrstelig aflønning eller indkomster relateret til hvervet. Her kunne kongen for eksempel pålægge bønderne mølletvang, hvorved kongen sikrede mølleren korn at male og tage afgifter af. Kongen kunne drage nytte af, at de privilegerede ville sikre sig,

at de og deres arvinger kunne beholde denne privilegerede status ved at være trofaste over for kongen. Der var altså tale om en gensidig overenskomst mellem konge og undersåt, som begge havde fordele af. Det kan derfor ikke undre, at der i en så central egn, som Bov sogn var, gennem den sene middelalder blev opbygget en høj koncentration af personer og gårde, der var benådet med særlige friheder og privilegier. I slutningen af 1600-tallet finder vi disse privilegerede gårde: Oldemorstof øst og vest, Kollundgård syd og nord, Harkær og Trebolsgården i Kollund, samt to halve gårde i Kruså. Dertil kom Kruså Mølle og Bov kro og toldsted. Til gruppen må vi også regne præsten i Bov samt forpagterne på den kongelige mejerigård Kragelund. Undersøgelsen her vil dog i videst mulig omfang begrænse sig til de fire familier, der er repræsenteret på kisten, hvilket vil sige til det vestlige Oldemorstof, den nordlige Kollundgård, Trebolsgården og Bov kro og toldsted.

Disse fire familier havde fået deres privilegier på forskellig vis, men overordnet set blev privilegierne givet for tjeneste til kongen eller for at varetage et hverv i den lokale administration. Kollundgård var i slutningen af 1400-tallet ejet af Jes Thomsen. Efter oprøret mod Christian I i 1472 blev herredsfogeden i Vis Herred, Lasse Jensen, straffet for sin støtte til oprørerne, mens Jes Thomsen blev belønnet for at have støttet kongen.⁵ I 1472 betalte Jes Thomsen ingen skat og han blev udnævnt til ny herredsfoged, om end der ikke fulgte skattefrihed med stillingen, da han både i 1483 og 1499 betalte skat ligesom andre bønder i Bov sogn.⁶ I 1488 benådede kong Hans ham yderligere med skjold og hjelm.⁷ For flere frigårdes vedkommende findes en forklaring på deres privilegerede status, der i 1628 blev skrevet ned af Jonas Hoyer i Flensborg. Om Jes Thomsen fortælles det, at han for sin tjeneste i krigen mod Sverige af kong Hans blev "geadelt und zur Freiheit erhoben."⁸ Kong Hans gik først i krig med Sverige mange år efter, Jes Thomsen modtog sine privilegier og sit "skjold og hjelm", men pointen var god nok: hans privilegerede status skyldtes hans troskab over for kongen. Samme sted beskrives det også, hvordan Oldemorstof fik sine privilegier. Det er en romantisk historie om jægeren fra Flensborg, Henrik Lorentzen (også kaldet Henrik Skytte eller Jæger), der efter endt tjeneste hos amtmanden i Flensborg, bad amtmanden om at få kong Hans til at give ham frihed. Derefter friede han til pigen på Oldemorstof, som han fik sammen med gården.⁹ Dog fremgår det i afskrifter af privilegiebrevet fra kong Hans, at Henrik Lorentzen den 13. januar 1484 forlenes med Oldemorstof. Det specificeredes ikke i den forlening, at den kom med

frihed, frelse eller ret til at bruge skjold og hjelm, men mod en afgift to gange årligt.¹⁰ Det fremgår dog, da sønnerne Jep og Laurens Henriksen i 1528 fik fornyet privilegiet hos Frederik I, at gården mod en afgift var fri for hovtjeneste og måtte benytte sig frit af skove, enge og vandløb omkring gården, og at de på ingen måde måtte pålægges afgifter.¹¹

Privilegierne for både Oldemorstof og Kollundgård har på tidspunktet for Jonas Hoyers nedskrivning nogle hundrede år på bagen, og deres oprindelse er måske udvisket i detaljen. I overleveringen blev det dog slået fast, at fribønderne opnåede deres nådige status i kraft af deres tjenester og troskab enten direkte til kongen eller til kongens administration. Overleveringen kunne således ikke kun understøtte administrationens ønske om at formidle det budskab, at troskab kunne betale sig, men ligeledes støttede den op om en selvforståelse hos disse fribønder, at de var noget særligt i samfundet.

Omkring Bov kro er der tale om en fæstegård oprindeligt fæstet til Nis Schlaikier. Til fæstet hørte også opgaven at inddrive told og afregne til amtmanden i Flensborg. Bov kro og toldsteds historie kendes derfor fra de regnskaber, der blev indleveret i Flensborg. Man kan her se de anselige afgifter, der blev afregnet, og den løn, der blev givet for tolderhvervet. Hinrich Lorentzen, forpagteren på den kongelige mejerigård Kragelund tildeltes bevillingen til Bov kro og toldsted i 1639. I 1643 specificeredes det, at Hinrich Lorentzen skulle modtage en løn på 62 mark 8 skilling for at inddrive told.¹² Sønnen Hans Hinrichsen fik af kong Christian V bevilling på at holde kroen og det dertilhørende bol i resten af sin levetid, samt sikret arveretten til disse til sine børn. Hans Hinrichsen skulle ligesom sin far inddrive og beregne "der kleiner Zoll" og havde også ret til at udskænke øl og brændevin.¹³ Hvor eftertiden har identificeret kroholdet for stedets vigtigste hverv, måske som følge af kroens stadige tilstedeværelse i Bov, er det dog klart, at hvervet som tolder og Rechensmann definerede denne familie. I officielle skrivelser tiltaltes de som og underskrev sig som Tolder og Rechensmann.¹⁴

Der findes således ingen særlig myte om Bov kro og toldsted, da der var tale om et hverv givet af kongen. Den samme mangel på myte gælder Trebolsgården i Kollund. De tre bol var oprindeligt tre kongelige fæstebol solgt i 1652 af Frederik III til rådmand i København, Jens Boysen, der ved købet opnåede privilegier for sit gode forhold til kongen, må vi antage. Jens Boysens enke var på grund af gæld nødt til at sælge gården i 1674. Køberen blev Peter Hinrichsen, der var forpagter på den kongelige mejerigård Kragelund. Ved købet bekræftedes privilegierne

til Peter Hinrichsen. De bestod af ret, frihed og herlighed. Frihederne var dog knyttet til netop disse tre bol og blev givet individuelt til hvert bol.¹⁵ Trebolsgården var dog ikke helt skattefri, da Peter Hinrichsen i 1689 betalte Kontributionen, en skat udregnet på plovstal og inddrevet til at dække hertugdømmets samfundstjenstlige udgifter, hvilket hverken Oldemorstof eller Kollundgård gjorde.¹⁶

Privilegierne var forskellige fra familie til familie i Bov sogn. Det er meget svært at give en generel oversigt over, hvad deres privilegier bestod af. Overordnet set var privilegierne frihed fra visse afgifter eller arbejdsbyrder, som normalt var pålagt bønderne i Slesvig. Dertil kunne der komme yderligere benådninger i form af tilladelse til jagt, fri adgang til at bruge skove og vandløb eller en aflønning for et hverv. Med nogle privilegier fulgte også forpligtelser. Privilegier kunne gives mod en afgift, hvilket var tilfældet for Oldemorstof. Andre forpligtelser kunne være levering af naturalier, hvor leveringen af hø og halm til Flensborg kendes for Oldemorstof. For kroholdet, som ikke kun gjaldt Bov kro, men også Oldemorstof, var der forpligtelsen til at tilbyde rejssende mad og husly, samt foder til medrejsende dyr – mod betaling.¹⁷ Vi har tilsyneladende at gøre med fire familier med forskellige privilegier og forpligtelser, der enten har en længere historie i den privilegerede mellemklasse, eller som lige er trådt ind i den. Men vender vi tilbage til kisten fra Kollund og undersøger den slægtshistorie, der knytter sig til den, stilles vi overfor en anden fortælling.

Et netværk af privilegerede godtfolk

Kister har siden vikingetiden haft en plads i boligen til opbevaringsbrug. Da kisterne ofte indeholdt ejerens udstyr i form af tøj og linned, der skulle bringes med i ægteskabet, fik de også navnet brudekister. Går vi tilbage til tiden omkring år 1600, kan der findes flere eksempler på brudekister med våbenskjolde: kisten fra Vedbygaard fra 1590, Vibeke Podebusks brudekiste fra 1549 og Hans Johansen Lindenov til Fovslet og Margrethe Ottesdatter Rosenkrantz' brudekiste fra 1605. Disse var alle adelige familier og alle tre nævnte kister er med træudskæringer.¹⁸ Kisten i denne undersøgelse er nyere, den har ingen træudskæringer, men påmalede våbenskjold. En sammenlignelig kiste med malede våbenskjold kan der kun identificeres en enkelt af fra 1731. Slesvigske brudekister var typisk dekoreret med blomster eller spejlmonogrammer, der skulle efterligne adelige våbenskjold.¹⁹ Kisten fra Kollund er

således en for tiden typisk slesvigsk karmlågs-kiste, som dog er atypisk i decorationen.

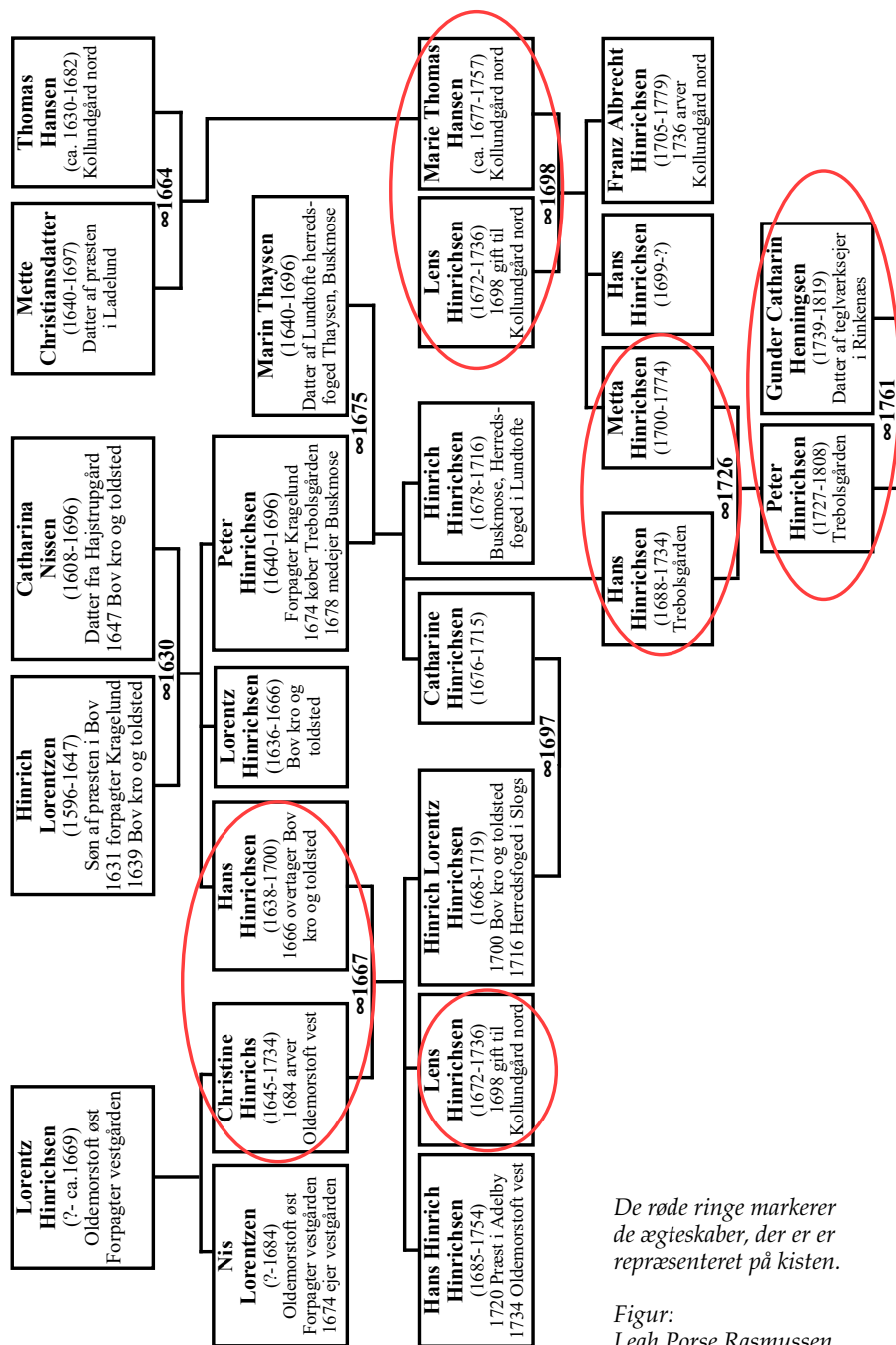
Da kisten i 1956 blev restaureret af malermester F. Å. Ferslev, var malingen på kisten krakeleret og skallede af. På forsiden sås kun to utydelige våbenskjolde og årstallet 1761.²⁰ Da Ferslev fjernede malingen, kunne han konstatere en række af årstal, initialer og våbenskjold, han senere opridsede på bagsiden af kisten således:

HH	[Våbenskjold Bov kro og toldsted]	1670(?)	CH	[Våbenskjold Oldemorstof]
LH	[Våbenskjold Bov kro og toldsted]	1726	MH	[Våbenskjold Kollundgård]
		1761		

Ferslev var i tvivl om det ældste årstal og kunne ikke gengive våbenskjoldene knyttet til årstallet 1761. Med disse oplysninger fulgte en mindre slægtshistorisk undersøgelse. I undersøgelsen blev muligheden for, at kisten har været påmalet initialer og våbenskjold for fire generationer og ikke kun tre, som Ferslev foreslog, inddraget. Det skyldes det forholdsvis lange tidsrum fra 1670(?) til 1726, der kunne gøre plads til en generation mere.²¹

På kistens bagside har malermester F. Å. Ferslev og hans lærling G. Kobberø markeret, hvad de fandt på kisten. Der har til enhver tid kun været et sæt våbenskjold og initialer med årstallet for ægteskabets indgåelse på kisten. Ferslev valgte dog ved restaureringen at påmale alle våbenskjold på forsiden. Foto: Heine Dransfeldt

De røde ringe markerer de ægteskaber, der er repræsenteret på kisten.

Figur:
Leah Porse Rasmussen

1. generation

Våbenskjoldet fra Oldemorstoft med initialerne CH og årstallet 1670 fik ekstra bevågenhed, da der kun kunne være tale om én person knyttet til Oldemorstoft omkring 1670: Christina Hinrichsen. Christina var datter af ejeren af Oldemorstoft øst og forpagter af Oldemorstoft vest, Lorentz Hinrichsen, og kunne dermed retmæssigt bære våbenskjoldet. Hun blev i 1667 gift med Hans Hinrichsen, søn af Hinrich Lorentzen fra Bov kro og toldsted. Dermed var det andet våbenskjold fra Bov kro og toldsted og initialerne HH identificeret. Årstallet malermester Ferslev selv var i tvivl om, 1670, bør være 1667, hvis det altså skal relateres til ægteskabets indgåelse. Hans Hinrichsen blev krovært og tolder ved Bov kro efter sin brors død i 1666. Christina arvede i 1684 Oldemorstoft vest efter sin barnløse bror Nis, der havde overtaget gården i 1674, og som indtil sin død havde ejet både øst- og vestgården.

2. generation

Christina og Hans Hinrichsen fik ti børn, men i undersøgelsen søgtes der efter en LH eller en MH. Årstallet 1726 blev foreløbigt tilsidesat, da der ikke kunne være tale om et årstal for et barns ægteskab, men nærmere et barnebarn. Her viste det sig, at Christina og Hans Hinrichsens søn, Lens Hinrichsen, i 1698 blev gift med Maria Thomas Hansen fra Kollundgård nord. Dermed passer våbenskjoldene såvel som initialerne. Lens Hinrichsens initialer er med våbenskjoldet fra Bov kro og toldsted, mens Maria Hansens initialer er med Kollundgårds våbenskjold.

3. generation

Udgangspunktet var her årstallet 1726, der antages at gælde et barnebarn til Christina og Hans Hinrichsen. Lens og Maria fik to sønner, Hans og Frantz, samt datteren Metta. Metta Hinrichsen havde således de samme initialer som sin mor Maria og blev i 1726 gift med sin fars fætter, Hans Hinrichsen fra Trebolsgården, hvor man også brugte våbenet fra Bov kro og toldsted. Det skyldtes, at den Peter Hinrichsen, der købte Trebolsgården i 1674, var søn af kromanden og tolderen i Bov. Dermed kan kistens udsmykning være genbrugt i 1726 med de samme våbenskjolde som i 1698, dog med tilføjelsen 1726. Det kan herved sandsynliggøres, at initialerne LH, der pryder våbenet fra Bov kro og toldsted, kan have været erstattet af et HH i 1726, men at Malermester Ferslev på grund af kistens tilstand ikke kunne se det ved restaureringen.

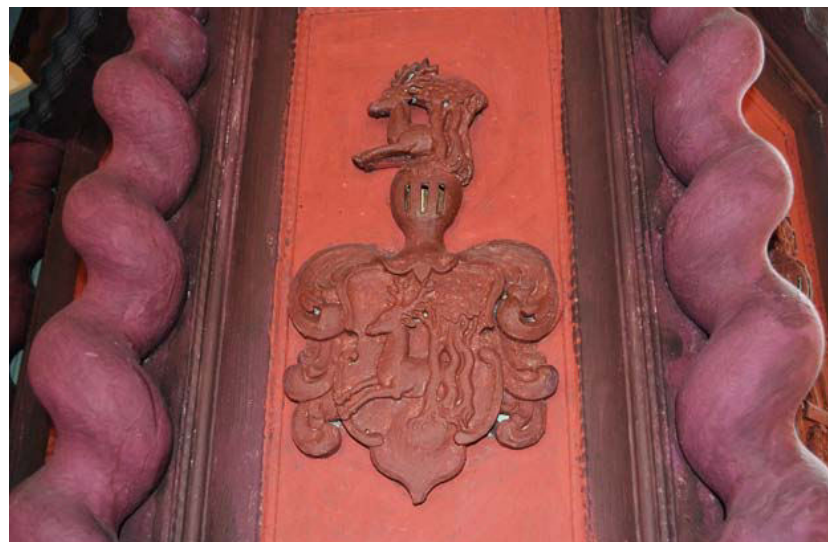
4. generation

Hermed er kun årstallet 1761 tilbage. Der kendes kun et barn til Metta og Hans Hinrichsen, sønnen Peter Hinrichsen. Peter blev i 1761 gift med Gunder Cathrin Henningsen, der var datter af en teglværksejer i Rinkenæs. Dermed synes forudsætningen givet ovenfor at være korrekt: Kisten er gået i arv gennem mindst fire generationer, der har prydet kisten med deres initialer og våbenskjold samt årstal for deres ægteskabs indgåelse.

Den standsmæssige opførsel

Anlægger man et bredere perspektiv på de ægteskaber, som våbenskjoldene på kisten vidner om, fremgår det tydeligt af slægtstavlen, at det privilegerede mellemlag i Bov sogn giftede sig med hinanden og med andre privilegerede familier i omegnen, så som herredsfogedfamilier, præstebørn og i enkelte tilfælde borgere fra for eksempel Flensborg. Der var ikke mange i dette undersøgelsesfelt, der giftede sig under deres stand. Dog var der heller ingen i feltet, der giftede sig over sin stand og ind i egentlige adelige familier. Netop valget af ægteskabelig partner er ifølge Ståle Dyrvik en af de vigtigste kilder til socialt tilknytningsforhold.²² Juridisk stand eller erhverv og dermed økonomisk status kan ikke på samme måde afsløre personernes selvforståelse, som valget af livspartner kan. I Bov sogn holdt de sig til deres mellemlags stand, hvilket understreger deres standsbevidsthed som et særligt lag, hvor de ikke "bare" er almindelige bønder, men sådan set heller ikke er adelige. Dette er dog ikke den eneste markør på denne bevidsthed.

Slægtsnavne i hertugdømmerne var en gammel kodificeret tradition for de adelige familier, men blev i 1771 indført af Struense til også at gælde ikke adelige familier. Dog ser vi i tilfældet Bov sogn, at de privilegerede familier længe inden den officielle indførsel havde tillagt sig denne navnetradition. Det sker i løbet af 1600-tallet. På Oldemorstoft vest sad den i datiden vigtigste familie i sognet, herredsfogedfamilien. Herredsfoged Lorentz Nissen havde allerede i begyndelsen af 1600-tallet givet sine børn slægtsnavnet Nissen,²³ måske som udtryk for hans syn på familiens succes. Og succesen fortsatte. Hans ældste søn, herredsfoged Nicolaus Nissen forlod Bov for at blive landsdommer i Viborg. Nicolaus var selv gift med Magdalene, datter til den kgl. Hofmønsterskriver Lorentz Boysen i Flensborg²⁴, mens sønnen Nicolai blev gift ind i den adelige Banner-Høeg-familie og sønnen Herman med en datter til den

Nicolaus Nissen fra Oldemorstoft flyttede til Rugballegård ved Vejle. I 1684 skænkede han en prædikestol til Hover kirke, hvor der (naturligvis) var hans våbenskjold på. I 1968 blev alt kirkeinventaret i Hover kirke bemalet af Mogens Jørgensen og dermed også prædikestolen. Foto: Leah Porse Rasmussen

adlede biskop Glud i Viborg. Herman blev desuden optaget i den danske adelstand i 1710.²⁵ I Slesvig og Holsten havde den adelige stand, *ridderskabet*, været en lukket gruppe siden reformationen. Selvom det var muligt at blive optaget i den, skete det yderst sjældent. Hvis ikke slægten var optaget i ridderskabet allerede i begyndelsen af 1500-tallet, var det ikke en reel mulighed for bønder at blive det i 1600- og 1700-tallet uanset de adelslignende privilegier og friheder, kongen kunne give dem.²⁶ Før Nicolaus endeligt forlod Oldemorstoft, var Christina Hinrichsens far og siden hendes bror Nis, Nicolaus Nissens stedfortræder som herredsfoged på Oldemorstoft. På slægtstavlen ser vi, at familien Hinrichsen i samme periode som Nissens fraflytning nu også gav deres børn slægtsnavn. Motivationen herfor kan man kun gisne om, men fraværet af familien Nissen har naturligt efterladt et vakuum og dermed åbnet op for, at andre familier i sognet har kunnet indtage en ledende position i lokalsamfundet og følt sig berettiget til at vise det gennem deres navn.

Slægtstavlen viser også, hvordan disse familier sidder på hverv i generationer. Selvom der var tale om hverv givet af kongen eller hertugen, bliver disse hverv "arvet" i familien. I dette undersøgelsesområde

går hvervet som krovært og tolder i Bov ikke blot i arv mellem far og søn, men også mellem brødre. Det fremgår, da Hans Hinrichsen overtog hvervet efter sin bror Lorentz Hinrichsens tidlige bortgang. Peter Hinrichsen på Trebolsgården har ligesom sin far været forpagter på Kragelund og hans søn, Hinrich Hinrichsen, blev herredsfoged i Lundtoft Herred, ligesom hans morfar var det. Det var således familier, der formåede at fastholde disse hverv i deres gruppe af personer og dermed fastholde deres position i lokalsamfundet. Disse hverv gav udøveren reel magt og indflydelse, men ligeså interessant er det dog at kigge på, hvordan de viste det øvrige samfund deres særstilling.

Et besøg i Bov kirke demonstrerer denne særstilling meget tydeligt. Inden man overhovedet har sat sin fod i kirken, finder man rundt omkring kirken, i første række, de privilegeredes gravsteder. Der er ikke kun tale om slægtsgravsteder, men om gravsteder til disse privilegerede gårde og huses ejere: Kollundgård, Kruså Mølle med flere.²⁷ Gravstederne skal dog ses som alternativet til at blive begravet inde i kirken, som endnu i den periode, undersøgelsen dækker over, kunne finde

Himmel til den døbefont, som kromand og tolder Hinrich Lorentz Hinrichsen fra Bov kro og toldsted skænkede Bov kirke i 1715. Den bærer familiens våbenskjold med blomster og stjerner og er dekoreret med hjelm og fjer, som det kendes fra adelige familier. Foto: Leah Porse Rasmussen

sted. Indenfor prydede de privilegerede familier kirken med et flor af udstyr. Kirkens alter og prædikestol var skænket af herredsfogedfamilien Nissen på Oldemorstoft vest. Hvor prædikestolen fra 1626 bærer Nis Amussens (Lorentz Nissens far) og Oldemorstofts navne, skal altertavlen, der dog gik til i en brand omkring 1770, have haft både Lorentz Nissens families navne og deres portrætter. Samme familie havde også skænket et "deckel" til døbefonten og sølvtøj til kirken. I 1715 skænkede Hinrich Hinrichsen, søn af Christina og Hans Hinrichsen fra Bov kro og Oldemorstoft, både en lille kalk og en ny døbefont til kirken på betingelse af, at han kunne blive begravet i kirkens kor. Døbefonten har en udskåret himmel af træ, der udover at bære Hinrichs og hustru Catharines navne også bærer familiens våbenskjold. Kalken bar indgravningen: Hinrichs. Catharina Hinrichs 1715. Stolerækkerne synes at være blev solgt efter et system beregnet ud fra kirkebol, hvor stolene nærmest gangen og de tættest på prædikestolen var dyrest.²⁸ Stolene bar desuden disse familiers navnetræk. Man havde i korbuen i en frise optegnet ejerne af Oldemorstoft vests våbenskjold, for at vise deres økonomiske gavmildhed i forbindelse med kirkens vedligeholdelse og udbygninger fra midten af 1600-tallet til midten af 1800-tallet. Pastor Rönnaus skriver i sin krønike over Bov sogn fra 1906, at man i kirken "har givet efter for de forfængelige krav fra Oldemorstofts besiddere, da kirken har så meget at dem takke for."²⁹ Frisen er uden datering i mangel på undersøgelser, men har en betydelig alder, da man på pastor Rönnaus tid for længst har overkalket den oprindelige frise og erstattet den med én malet efter skabelon. Skjoldene blev endeligt kalket over i midten af 1900-tallet.³⁰

Denne markante brug af våbenskjold i det offentlige rum viser med al tydelighed, at familierne mente at have ret til at bære dem, men hvem havde givet dem denne ret? På Kollundgård havde Jes Thomsen fået retten i 1488 af kong Hans. Den kom med en udførlig beskrivelse af, hvordan både våben og hjelm skulle se ud.³¹ Som beskrevet ovenfor, fik Oldemorstoft med sine privilegier ikke en tilsvarende ret til at føre våben, men familien Nissen brugte i perioden dette våben som var det et adelsvåben. Hverken Bov kro og toldsted eller Trebolsgården blev benådet med skjold og hjelm. Brugen af våbenskjoldslignende mærker var i middelalderen ikke en praksis henvist kun til adelen. Borgere og bønder kunne også føre bomærker og våben, der i udstrakt grad kunne forveksles med adeliges skjold og hjelm, da der endnu ikke fandtes lovgivning om brugen og udseendet af disse tegn.³² Det var således ikke

usædvanligt at finde ikke-adelige, der førte skjold og hjelm, men det var langt fra reglen, at bønder gjorde det.

En usikker position

Det, der kendetegner gruppen af privilegerede bønder, var usikkerheden forbundet med deres position i samfundet. Selvom privilegierne blev givet til enkeltpersoner på gårdene og til deres arvinger, blev privilegierne med jævne mellemrum fornyet. Hvor det falder naturligt for privilegerede med egentlige hverv som krovært eller tolder, der kunne skifte hænder, når kongen ønskede at belønne nogen med et hverv, er det bemærkelsesværdigt, at bønderne på de privilegerede gårde også gjorde det. De ældste privilegiebreve til Oldemorstofte peger netop på, at også arvingerne skulle nyde godt af disse friheder. Ifølge det ældste bevarede privilegiebrev fra 1528 skulle privilegiet ikke kun gå til de i brevet privilegeredes arvinger, men også gå fra arving efter arving således at en fornyelse skulle synes unødvendigt.³³ Alligevel har frigårdsbønderne fået deres privilegier fornyet umiddelbart i forbindelse med tiltrædelsen af en ny hertug i Slesvig, i forbindelse med et ejerskifte på gården eller på tidspunkter, hvor der har været et behov for kongens fortsatte gunst i form af ændringer i privilegierne. Det skal også bemærkes, at der i samlingen af dokumenter fra Oldemorstofte findes bekræftelse på gårdens privilegier helt tilbage til 1528. Det betyder, at der ved hvert ejerskifte på gården, har været en overdragelse af samlingen af dokumenter for at sikre gårdens fremtidige stilling som frigård. Dokumenterne har været brugt som dokumentation for tidligere kongers benådning af privilegier. I mange af privilegieskrivelserne er der henvisning til enten privilegierne af 1528 eller til privilegierne udstedt af den tidligere konge eller til begge dele. I 1702 klagede Hinrich Hinrichsen fra Bov kro og toldsted til Rentekammeret over betaling af told for både Oldemorstofte øst og vests indkvarteringsyndelser, og over hvorvidt andre kroværter i området kunne kræve samme privilegerede status. Der iværksattes derfor en større undersøgelse i København, ved amtmanden i Flensborg og herredsfogeden i Vis herred for at få klarlagt sagen, da der hverken det ene eller det andet sted kunne findes en egentlig bevilling til Oldemorstoftes ret til at holde kro og da slet ikke med dertilhørende skattefrihed. Da herredsfogeden kun kunne fremføre en ringe bevisførelse, måtte Rentekammeret sende sagen videre til kongen til afgørelse.³⁴ Oldemorstoftes frihed for afgift betød således ikke automatisk

frihed for afgift på alle gårdens aktiviteter. Dette indblik i sagsbehandlingen understreger, hvor vigtigt det var, at have dokumentation på sine privilegier. Christina og Hans Hinrichsen fik således en bekræftelse fra Christian V, da de overtog Oldemorstofte i 1684, og igen fra Frederik IV, da Christina blev enke, og kongen netop havde bestegit tronen.³⁵

Det kendes fra den adelige stand, at privilegier skulle bekræftes ved tiltrædelsen af en ny fyrste. Når adelen hyldede fyrsten, modtog de til gengæld en bekræftelse på de adelige privilegier. For den privilegerede mellemklasse var det dog en personlig bekræftelse på deres individuelle privilegier og friheder, som de personligt ansøgte om hos den slesvigske hertug.³⁶ Denne bekræftelsespraksis var ikke kun brugt i de kongelige dele af Sønderjylland men også de hertugelige dele.³⁷ Samtidig var det en praksis, der kunne have alvorlige konsekvenser, hvis den ikke blev overholdt. Frigården Aagaard mistede således sine privilegier, da det efter Christian VII's død forsømtes at få fornyet privilegierne. Rentekammeret ville efterfølgende ikke acceptere ansøgningen om fornyelse, og frigården pålagdes derefter almindelige skatter og afgifter.³⁸ Gennemgangen af privilegierne fra Oldemorstofte viser, at det i skiftet mellem Christian VII og Frederik VI helt udelades at inddrage arvingerne i konfirmation, således at en ansøgning om fornyelse blev en udtalt nødvendighed for frigården. Årsagen kan i tilfældet Oldemorstofte findes i selve privilegieskrivelsen. Oldemorstofte var ikke en egentlig selvejer-gård, da kongen ligesom i tidligere tider benåder Christina Hinrichsen med et "Belehnungs Brief".³⁹ I sammenligning er der på Kollundgård en konfirmation af privilegier og friheder, og på Trebolsgården sker en tildelelse af ret, frihed og herlighed til ejer og arvinger, og begge gårde var selvejet.⁴⁰ Forleningen af Oldemorstofte, der startede i 1484 med Henrik Lorentzen vil kunne forklare behovet på Oldemorstofte for en kontinuerlig genbekræftelse af privilegierne til gården.

Ansøgningen om privilegiers fornyelse skal også ses i sammenhængen "troskab til sin herre". Under Første Slesvigske Krig, hvor der netop også var kommet en ny konge, Frederik VII, så Hans Christian Jessen på Oldemorstofte sig nødsaget til at søge sine privilegier fornyet først ved amtmanden i Flensborg, for derefter at få kongens genbekræftelse, da krigen var slut.⁴¹ Ikke mindst det store slag ved Bov taget i betragtning, har Hans Christian Jessen haft et behov for ikke kun at forny sine privilegier, men også vise sin troskab til den danske trone. Alligevel er der noget pragmatisk over netop Hans Christian Jessen, da han umiddelbart efter den preussiske overtagelse af hertugdøm-

met Slesvig i 1867 søger den kongelige slesvigske regering om ikke kun fortsættelsen af sit hverv som kroholder, men ligeledes undtagelse fra skatter og afgifter med henvisning til privilegier givet til Oldemorstofst siden 1528. Hvor førstnævnte godkendes, afvises sidstnævnte, og Oldemorstofst mister endeligt sine privilegier som frigård i 1889.⁴²

Denne privilegerede gruppe eksisterede således altid på fyrstens nåde. De kunne hæves op i den egentlige adelstand i Danmark, som det var tilfældet sidst i 1600-tallet for familien Nissen fra Oldemorstofst, men som det skete på Aagaard, kunne de også synke ned i den egentlige bondestand. Alligevel ser vi i gruppen fra vores undersøgelse, at der var en mellemvej, hvor der kunne fratages privilegier uden at familien sank ned i bondestanden men forblev privilegerede. På Kollundgård nord giftede Lens Hinrichsen sig med Thomas Hansens eneste barn, Maria og overtog gården. Thomas Hansen havde udover privilegier til gården arveretten til brugen af skjold og hjelm oprindeligt givet til Jes Thomsen. Da Lens Hinrichsen i 1699 sammen med Nicolas Boysen på Kollundgård syd fik Kollundgårds privilegier bekræftet, er det kun sidstnævnte, der samtidig fik tildelt retten til at bruge "Wapen, Schildt und Helm".⁴³ Den videre brug af skjold og hjelm tilfaldt ikke Lens Hinrichsen, da denne rettighed kun tilkom hans hustru slægt. Den videre brug af Kollundgårds våbenskjold, som vi ser på kisten i 1726 ved Lens Hinrichsens datter Metta Hinrichsens ægteskab, er således ikke berettiget i forhold til de privilegier, familien havde efter 1699, men viser deres egen opfattelse af deres status i samfundet.

De privilegeredes status

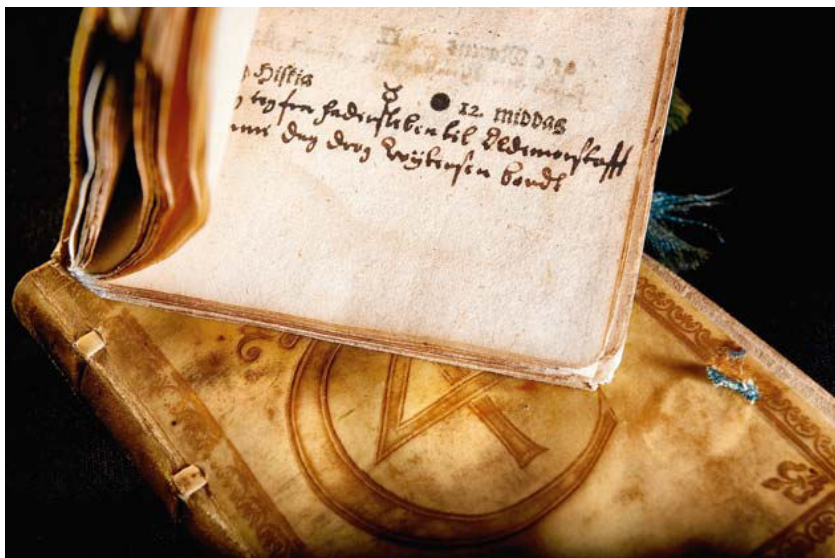
Som nævnt ovenfor, var denne privilegerede stand en broget gruppe af folk. Undersøgelsen af de privilegerede i Bov sogn har kun understøttet denne opfattelse. Slægternes privilegiebreve fra omkring år 1700 viser, at deres privilegier var defineret ud fra, hvordan de oprindeligt var blevet givet i senmiddelalderen. Oldemorstofst var en forlening og fortsatte som forlening i flere hundrede år, uden at der blev tilføjet hverken skjold og hjelm eller frihed og frelse. Lens Hinrichsen kunne købe Trebolsgården og dermed overtage privilegier oprindeligt givet til den tidligere københavnske rådmand Jens Boysen. På Bov kro og toldsted fik man en bevilling, og privilegiet var primært et hverv mod økonomisk kompensation. Der er således ikke noget i privilegierne, der peger på, at disse folk skulle kunne tildeles en adelig eller endda lavadelig status.

Til gengæld var Kollundgård selvejet og benådet med skjold og hjelm af kong Hans. Tildelingen af skjold og hjelm eller frihed og frelse eller begge dele bruges gerne som tegn på adelige status.⁴⁴ Da Jes Thomsen til Kollundgård ikke fik frihed og frelse, mente adelshistorikeren A. Thiset, at Jes Thomsen ikke var adelig, om end han havde fået adeligt våbenbrev, fordi han ikke i forvejen havde frihed og frelse. Nils Bartholdy mener dog, at Thisets kriterier for adelighed var for snævre og medtager Jes Thomsen i sin liste af personer adlet i den sene middelalder. På trods af Thisets oprindelige afvisning af Jes Thomsens adelige status, optog han og Hiort-Lorenzen Jes Thomsens arvinger, Boysen-familien, i *Dansk Adels Aarbog* i 1908 med henvisning til, at der i senere bekræftelser til Jes Thomsens efterkommere tydeliggjordes, at der var tale om adelsprivilegier.⁴⁵ Nærlæser man privilegiet omkring Jes Thomsens skjold og hjelm, så gjaldt hans nye privilegium "*glick andern Rittermatischen vnd Frybarn Mannen*".⁴⁶ Så burde sagen være ligetil. Jes Thomsen og dermed hans arvinger på de to Kollundgårde var egentlige adelige. Alligevel mangler der et vigtigt element i deres adelighed, hvilket henfører til deres lokale samfundsposition og opførsel.

Thisets hovedargument for ikke at medregne Jes Thomsen som adelig bunder i argumentet om, at det var manden, der adlede våbenet og ikke våbenet, der adlede manden.⁴⁷ Familiens fortsatte liv som bønder i

Våbenskjoldet fra Kollundgård optegnet af F. Å. Ferslev. Foto: Heine Dransfeldt

Christian IV noterede i sin skrivekalender, hvornår han besøgte Oldemorstoft. Her den 22. april 1620, hvor han drog fra Haderslev til Oldemorstoft og først næste dag drog fra Oldemorstoft til Bredsted. Foto: Tom Jersø, Rigsarkivet

Bov sogn og langt fra de adelige kredse betød, at de ikke var egentlige adelige. Dette argument kan også spores i samtiden. I en optegnelse over adelige og frimænd i Flensborg fra 1564 medregnes Jes Thomsens søn, Hans Jessen, ikke som adelig men som frimand.⁴⁸ Samme sted nævnes Oldemorstoft slet ikke, hvilket understreger, at man i samtiden ikke anså familien på Oldemorstoft som hverken adelig eller fri. Da Jonas Hoyer nedskrev sin overlevering godt 70 år senere, er Kollundgård og Oldemorstoft begge betegnet som frigårde. Det kunne regnes som et fald fra adeligheden for Kollund og en stigning i betydning for Oldemorstoft. Kollundgårds privilegier indeholdt i undersøgelsesperioden endnu retten til skjold og hjelm, hvorfor en formel ændring ikke kan identificeres. Til gengæld kan den ses på Oldemorstoft. Da Hans Hinrichsen og Christina overtog gården i 1684, skal gården, selvom den var fritaget for alle "Hof-diensten", betale afgift og Kontributionen. Ved overtagelsen af Oldemorstoft i 1701 efter sin mands død, skulle Christina ikke længere betale afgifter og Kontributionen. Yderligere fra 1733 skal hverken Oldemorstoft vest eller øst længere levere hør og halm til Flensborg, men betale en tilsvarende afgift.⁴⁹ Ændringen i Oldemorstofts privilegier skal også ses i den sammenhæng, at man

på Oldemorstoft med jævne mellemrum havde besøg af den siddende konge. På Christian V's rejser fra Danmark ned igennem hertugdømmerne, var han en hyppig gæst på Oldemorstoft, ligesom hans forgænger Christian IV også havde været det.⁵⁰ Herved indtog Oldemorstoft en særstilling i forhold til andre privilegerede gårde i sognet, som muligvis har resulteret i en velvillighed fra administrationen og kongen om at imødekomme ønsker fra gårdens ejere. Gården har hævet sin status betydeligt i undersøgelsesperioden, men var stadigvæk ikke en adelig gård, selvom den i perioden nu også omtales som "Gut".

Eftertidens dom over disse privilegerede er ikke ligefrem klar, men flertydig. Bodil Clausen fastslår, at frigårdenes bønder nok var sognets spidser, men bønder var de.⁵¹ Mikkel Leth Jespersen foretrækker at betegne denne privilegerede stand som et mellemlag mellem lavadelige og bønder, som lavadelige kunne finde fodfæste i frem for at synke helt ned i bondestanden.⁵² E. Juhler er ikke helt så klar i mælet. Han påpeger frigårdsbøndernes adelige privilegier som afgørende for, at de ikke var bønder. Han understreger dog samtidig, at der ikke var den dybe kløft mellem frigårdene og bønderne, som der var mellem adelen og bønderne.⁵³ I *Land-By-Marked* anfører Bjørn Poulsen, at det med sikkerhed kan hævdes, at frihed i senmiddelalderen havde mange former, men at den ikke var knyttet til nogen særlig stand og specielt ikke til adelskab. I det *Sønderjyske Landbrugs Historie* specificerer Bjørn Poulsen, at fribøndernes friheder var tæt på adelskabet, hvorved de hævdede sig over deres medbønder.⁵⁴ Så alene det faktum, at de har privilegier, sætter dem ikke i samme klasse som adelige.

Så hvor både samtiden og eftertiden overvejende ser denne privilegerede gruppe som ikke adelig, men som en særlig gruppe bønder, kan vi i gruppens egen selvopfattelse se en nærmest adelig opførsel. Gruppen tog slægtsnavn, som var de adelige familier. De fastholdt deres privilegerede status ved at indgå ægteskaber med andre privilegerede familier. De havde en konsekvent brug af skjold og hjelm, som ikke nødvendigvis var usædvanlig, men som fyldte i det offentlige rum. Selv efter Lens Hinrichsen fratoges retten til at bruge det adelige våben givet til Jes Thomsen, finder vi det alligevel en generation senere brugt på brudekisten. I kirken kommer denne standsbevidste opførsel særligt til syne. Ikke kun i brugen af våbenskjold men ligeledes ved deres markante tilstedeværelse i kirkens rum gennem dyre gaver, døbefonte, alter og prædikestol samt markante gravsteder dog uden at opsætte de gravstene, hvor den afdøde var afbilledet i fuld figur, som kendes fra

adelige gravsteder. Gruppen har indtaget og på mange punkter overtaget dette offentlige rum og markerede således deres status i Bov sogn. Men at gå så vidt, at sige, at de påkaldte sig egentlig adelig status, kan undersøgelsen ikke understøtte. Heri skal især ses deres standsbevidste ægteskabspolitik. Gruppen af privilegerede gifter sig med hinanden, til tider under deres stand men, som denne undersøgelse har vist, aldrig over deres stand. Familien på Kollundgård, der med rette kunne have kaldt sig adelige og giftet sig adeligt, gjorde det heller ikke. De havde en anden identitet end hvad, privilegierne berettigede til. Dertil må man antage, at de adelige familier i Slesvig, som de kunne have haft et tættere forhold til, heller ikke anså dem som en gruppe, man havde et familiemæssigt forhold til. I stedet ses det, at man godt kunne knytte forhold til byens borgere. Endelig var de privilegerede i Bov sogn beskæftiget ved landbruget, da embeder og indtægter givet af kongens nåde ikke nødvendigvis var noget, der varede for evigt. Peter Henningsen henfører denne opførsel og bevidsthed til Webers begreb *standsære*, der involverede et krav om konformitet og en særlig livsstil, man måtte følge for at blive accepteret i standen. Der var ikke plads til afvigelse.⁵⁵ Denne beskrivelse svarer godt overens med resultaterne af denne undersøgelse af de privilegerede mellemlag i Bov sogn.

Konklusion

Den store gruppe af privilegerede i Bov sogn omkring år 1700 var en broget skare, men var samlet af en opfattelse af deres særlige stilling i samfundet. Ud fra den klassiske standsopdeling adel, gejstlig, borger eller bonde, hørte denne gruppe utvivlsomt til i bondestanden. Dog har undersøgelsen vist, at denne snævre opdeling i fire stænder i praksis ikke er dækkende for hverken faktiske forhold eller samtidig opfattelse. De privilegerede havde så at sige dannet deres egen stand og viste en stærk standsbevidsthed eller standsære – hvor de benyttede sig af adelige statusmarkører uden at være en anerkendt del af adelstanden. Selv familierne på Kollundgård, der havde reel adelig rang, valgte at knytte sig til denne stand. På objektet for denne undersøgelse, brudekisten, har familierne ved at afbilde to slægters møde i ægteskabet og ikke mindst ved at lade brudekisten gå i arv, for igen at optegne slægternes møde generation efter generation, udtrykt denne standsbevidsthed. Reelt havde de privilegerede en særstatus i lokalsamfundet, men de levede også med denne status som en markør for deres identitet.

KILDER

Forkortelser:

RAK – Rigsarkivet København
 RAA – Rigsarkivet Aabenraa
 Rep. Dip. – Repertorium Diplomaticum regni Danici Mediævalis
 SA – Statens arkiver
 SAF – Stadtarchiv Flensburg

Utrykte

Bov Lokalkarkiv, A119, Oldemorstof
 RAA Landsarkivet for Sønderjylland, Pergamentsamlingen, 16
 RAA Flensburg Amtstue 1, 1670-1840 Gårde og godser i Bov sogn
 RAA Landsarkivet for Sønderjylland, AA04 Flensburg Amt, 3, 1774 – 1789 Indhegningsforretning i Snogbæk
 RAK Matthiesen, C. M. A. Samlinger, Håndskriftsamlingen VIII. Individuelle samlinger vedr. Hertugdømmerne, 29: Flensburg Amt og By
 RAK Rentekammeret Tyske afdeling: General-landundersøgelseskommissionen af 21.06.1723 i Slesvig og Holsten, G49: Afskrifter af privilegier og oktrojer for gårde, huse, koge mv. i den tidligere gottorpske del af Slesvig
 SA Bov Sogn *Hovedministerialbog (1659-2003)* [www.sa.dk]

SAF XII HS 00962 Band 99: Schreiben der Rentekammer an den Amtmann Henning Reventlow wegen der Krugkonzession des Zolleinnehmers zu Bau, hs. or.
 SAF XII HS 00962 Band 114: Rechtsstreit über Freiheiten, Gerechtigkeiten und Besitzrechte der Inhaber des Gutes Waldemarstoft, hs. or. intus: Zollner und Krugsrecht zu Bau
 Samling af dokumenter for Oldemorstof bl.a. indeholdende privilegiebreve for frigården og Oldemorstof Kro samt diverse regnskaber og testamenter, Privat eje.

Trykte

Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis, 2. række, bind I-VII
 SA Bov sogn *Register til Bov kirkebog (1659-1874)* [www.sa.dk]
 Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg, "Bertekenü" der vom Adell unnd Frislüde, Mitgetheilt von Kammerrath L. Petersen in Husum," *Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg*, Band 4, Kiel: Commissions-Verlag der Universitäts-Buchhandlung, 1873, s. 184-185

LITTERATUR

- Adriansen, Inge, Dam-Jensen, Elsemarie, & Madsen, Lennart S. (red.), *Sønderjylland A-Å*, Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland, 2011
 Bartholdy, Nils G., *Adels- og våbenbreve udstedt af danske (unions-) konger indtil 1536*, Viborg: Selskabet til Udgivelse af Kilder til dansk Historie, 2007
 Bartholdy, Nils G., "Adelsbegrebet under den ældre enevælde – Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730," *Historisk Tidsskrift* Bind 12, rk. 5, 1971, s. 579-650
 Bejer, P., *Kisteglæde – om vestslesvigske standkister*, Højer: Kulturcentret Kiers Gaard, 1993
 Bojesen, Magnus, *Slægttavle over Slægten Bojesen* – trykt manuskript, Gyldendals Boghandel, Nordisk Forlag 1911
 Clausen, Bodil, Frigårdene Hundevad, Gy-moes og Kragelund i Haderslev Herred 1507-1710, i *Personal Historisk Tidsskrift*, Årg. 111, nr. 1. 1991, s. 73-85
 Dyrvik, Ståle, *Danmark-Norge 1380-1814*, bind 3, 1998
 Ethelberg, Per; Hardt, Nis; Poulsen, Bjørn og Sørensen, Anne Birgitte, *Det Sønderjyske Landbrugs Historie – Jernalder, Vikingetid og Middelalder*, Haderslev: Museum Sønderjylland og Historisk Samfund for Sønderjylland, 2. udg. 2012
 Henningsen, Peter, "Den bestandige maskerade, Standssamfund, Rangsamfund, og det 18. århundredes honnette kultur," i *Historisk Tidsskrift*, 101, hæfte 2, 2001, s. 313-344
 Hiort, Esbjørn, "Slægten Nissens Hjortevåben," i *Heraldisk Tidsskrift*, Bd. 4, nr. 38, 1978, s. 362-365

- Hiort-Lorenzen, H. R. & Thiset, A. red., *Danmarks Adels Aarbog 1908*, København: Vilh. Trydes Boghandel
- Hoyer, Jonas, "Bericht von etlichen Freygütern im Herzogthum Schleswig und erstlich in Wißharde" i Moller, O. H. *Bericht von verschiedenen Ländern, Städten und Gegenden des Herzogthums Schleswig, wie auch von etlichen Freygütern desselben*, Flensburg 1761, s. 19-29
- Ingwersen, Peter, Beitrag zur Geschichte der Freibondengüter, i *Jahrbuch des Angler Heimatsvereins* 1951, s. 41-60
- Jensen, Knud, "Om stednavnet Oldemorstoft", i *Fra Bov Sogns Museum, Historisk Samfund for Vissherred*, Årgang 1, 1978, s. 4-7
- Jespersen, Mikkel Leth, *Fyrste og folk. Hertug Hans den Ældres fyrstestat i 1500-tallets Slesvig-Holsten*, Flensburg: Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig: 2010
- Jespersen, Mikkel Leth, "En duft af lavadel"- De Slesvigske frigårde mellem bondestand og adel, i *Rubicon* 2015(1), s. 20-31
- Jespersen, Mikkel Leth, og Poulsen, Bjørn, *Oldemorstoft og dens omverden på reformationstiden - omkring et nyopdukket frigårdsprivilegium*, Bov: Museum Sønderjylland - Oldemorstoft, 2013
- Juhler, E. 'Frigaardene i Haderslev Herred' i *Sønderjydske Maanedsskrift 18 aarg.* 1942, s. 152-160
- Langholz, Carl, Gårde og slægter, i *Bov Sogn*, Stenz, Chr. & Sørensen, R. P. red. Bov: Historisk Samfund for Bov Sogn, 1969, s. 231-257
- Langholz, Carl og Sørensen, R. P., Frigårde, i *Bov Sogn*, Stenz, Chr. & Sørensen, R. P. red., Bov: Historisk Samfund for Bov Sogn, 1969, s.261-291.
- Larsen, Thorvald "Skitse og fortegnelse over Bov Kirkegård fra 1839" i *Historisk Forening for vis Herred, Bov Museum*, Årgang 19, 1996, s. 27-37
- Liebgoth, N. *Kister og Skabe*, København: Nationalmuseet, 1975
- Lund-Jensen, N. P., Om brugen af navnene Oldemorstoft og Valdemarstoft, i *Historisk Forening for Vissherred, Bov Museum*, Årgang 12, 1989, s. 7-16
- Marquard, E., *Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid*, København: Selskabet for Udgivelser af kilder til dansk historie, 1918
- Nationalmuseet, *Bov Kirke, Lundtoft-Vis Herreder*, 1959, s. 364/2024-382/2042
- Nissen, Gunnar Brun, & Nissen, Harald, *Slekten Nissen fra Bov sogn i Sønderjylland*, Trondheim 1978
- Poulsen, Bjørn, *Land-By-Marked*, Flensburg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1988
- Rasmussen, Carsten Porskrog, *Det Sønderjyske Landbrugs Historie 1544-1830*, Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland, 2013
- Rönnau, Edward C. T., *Bov kirkelige og sogne krønike*, Bov: Bov sogns menighedsråd 2016
- Schlaikier, Hans Lorenz, Die Schlaikiers - eine Weltomspannende Familie, i *Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig Heft 88*, 2013, s. 17ff
- Skovgaard, J. & Hjelholt, H. *Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske folk bind 3: tidsrummet c.1600-c.1805*, København: C. A. Reitzel, 1940
- Thiset, A. "Begybet Dansk Adel, særlig med Hensyn til Kong Christian V's Adels- og Vaabenbreve", *Historisk Tidsskrift*, Bind 7, rk 2, 1899-1900, s. 305-392
- Wree, Lorenz P., "Der alte Krug in Bau" i *Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, Heft 91*, 2016, s. 61-75

NOTER

- 1 Rasmussen, 2013, s. 83
- 2 Ethelberg m.fl., 2012. s. 643-44; Jespersen 2015.
- 3 Der var i Flensborg amt ikke en sognefoged, men i spidsen af de i perioden 3 trinter i amtet denne Rechensmann, der

i Bov Trint i hele perioden var toldereren og kromanden i Bov. Se i øvrigt Langholz og Sørensen, 1969, s. 233.

- 4 Brev til Amtmanden I Flensborg 16. November 1702, SAF XII HS 00962 Band 99
- 5 Poulsen 1988 s. 29, Rep. Dip. 2. Rk 5305

- 6 Jes Thomsen "de wass mit uns uppe de borch" betalte 0 mark i 1472, 6 mark i 1483 og 3 mark i 1499, Langholz, 1969, s. 236-238
- 7 Rep. Dip. 2. Rk 6207, Bartholdy, 2007, s. 151-152
- 8 Hoyer, 1761, s. 19. Se også Mikkel Leth Jespersen, 2015, s. 29
- 9 Hoyer, 1761, s. 20
- 10 RAK Matthiesens Samlinger og Rep. Dip. 2. Rk. 5384
- 11 For en nudansk oversættelse af privilegiet se Jespersen & Poulsen, 2013, s. 11
- 12 Privilegiebrev til Hinrichsen Lorentzen, 11. september 1643, RAA AA04 Flensborg Amt, 3
- 13 Schlaikier, 2013, s. 17-18 og Langholz og Sørensen, 1969 s. 285-86, Privilegiebrev til Hans Hinrichsen, 8. december 1682, SAF XII HS 00962 Band 114
- 14 Da Peter Hinrichsen i 1755 søgte Frederik V om fornyelse af sine privilegier og overdragelsen af samme til sin søn, var det stillingen som tolder og Rechensmann samt privilegierne til jorden frem for retten til krohold og bryggeri, der fik størst opmærksomhed. Peter Hinrichsens ansøgning om fornyelse af privilegier, 22. februar 1755 RAA AA04 Flensborg Amt, 3
- 15 Skøde til 3 bol i Kollund, 16 marts 1674, RAA, Pergamentsamlingen, 16
- 16 Langholz, 1969, s. 243-246. I privilegiet fra 1684 skal Hans Hinrichsen på Oldemorstoft fortsat betale afgift og kontribution i Flensburg, men denne artikel blev ophævet, da hans enke Christina Hinrichsen i 1701 fik fornyet privilegiet hos Frederik IV. For at forklare den manglende kontribution i 1689 må det antages, at Oldemorstoft i denne periode ophørte med at betale kontribution for derefter at få det indskrevet i sine privilegier i 1701. Privilegiebreve af 12 juli 1684 og 22. januar 1701, Samlingen af dokumenter fra Oldemorstoft
- 17 Samlingen af dokumenter for Oldemorstoft, RAA Flensborg Amtstue 1, SAF XII HS 00962 Band 114
- 18 Liebgoth, 1975, s. 19-25
- 19 Bejer, 1993, s. 10 og s. 21
- 20 Samtaler med kistens nuværende ejer, Anne Marie Henriksen, November 2016
- 21 I det følgende henvises til SA Hovedministerialbogen for Bov Sogn (1659-2003), SA Register til Bov Kirkebog (1659-1874, Langholz og Sørensen, 1969 s. 261ff, Wree, 2016, s. 64
- 22 Dyrvik, 1998, s. 168f
- 23 Nissen & Nissen, 1978, s. 11
- 24 Mønsterskriveren var den embedsmand, der holdt protokol over, hvor soldaterne befandt sig og hvilket udstyr, de havde, samt havde rådighed over midler til, på kongens ordre, at mønstre flere soldater.
- 25 Familie Nissens slægt optegnes i Nissen & Nissen, 1978
- 26 Jespersen, 2010, s. 100, Adriansen, Dam-Jensen & Madsen, 2011, opslag: *Adel*, s. 11-13
- 27 Larsen, 1996, s. 33
- 28 Rönnau, 2016, s. 152-157, Nationalmuseet, 1959, s. 364/2024-382/2042
- 29 Rönnau, 2016, s. 166
- 30 Hiort, 1978, s. 364
- 31 Se Bartholdy, 2007, s. 151-152 for beskrivelsen af våbenet givet til Jes Thomsen
- 32 Thiset 1900, s. 305. Her henvises til Danske Lov af 1683 som ældste lovgivning om brugen af skjold og hjelm.
- 33 Jespersen & Poulsen, 2013, s. 11
- 34 Rentekammeret antog, at Oldemorstoft havde indkvarteret folk i tidligere tiders "Kriegs Unruhe" og dermed aldrig havde fået en egentlig bevilling men nu havde en hævdunden ret grundet dens mangeårige funktion som indkvarteringssted. Brev til Amtmand Reventlov 2. og 9. december 1702, Brev til Herredsfoged Müller 9. og 19 december 1702, SAF XII HS 00962 Band 114
- 35 Konfirmation dateret 12. juli 1684, samt konfirmation dateret 22. januar 1701, Samlingen af dokumenter for Oldemorstoft
- 36 Ansøgning fra Christina Hinrichs efter manden Hans Hinrichsens bortgang, Samlingen af dokumenter for Oldemorstoft
- 37 RAK Rentekammeret Tyske afdeling: General-landundersøgelseskommissionen, G49
- 38 Ingwersen, 1951, s. 59
- 39 Konfirmation dateret 22. januar 1701, Samlingen af dokumenter for Oldemorstoft
- 40 Konfirmationsbrev dateret 31. oktober 1699, RAA Flensborg Amtstue 1, Skøde på 3 bol, RAA Pergament Samlingen, 16

- 41 Oldemorstofts friheder bekræftet i Flensborg 4. februar 1850 og af Frederik VII 16. februar 1851, Samlingen af dokumenter for Oldemorstoft
- 42 Hans Christian Jessen bevilges kro privilegier 6 april 1868, Samlingen af dokumenter for Oldemorstoft. Afvisningen af skattefrihed bekræftes i Berlin i december 1889 som svar på en klage fra Hans Christian Jessen, Bov lokalarkiv A119
- 43 Konfirmationsbrev dateret 31. oktober 1699, RAA Flensborg Amtstue 1
- 44 Bartholdy 2007, s. 29
- 45 Thiset, 1900, s. 317-18, Bartholdy, 1971, s. 580, Hiort-Lorenzen & Thiset, 1908, s. XI-XIII
- 46 Bojesen, 1911, s. 17, Bartholdy, 1971, s. 151
- 47 Thiset, 1900, s. 318
- 48 Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg, 1983, s. 184-185
- 49 Privilegier til Oldemorstoft dateret 12. juli 1784, 22. januar 1701 og 16. marts 1733. Brev fra rentekammeret til Herredsfogeden i Vies Herred dateret 19 december 1702, SAF XII HS 00962, Band 114
- 50 Christian V spiste middag på Oldemorstoft flere gange, mens Christian den IV ofte overnattede. Marquard, 1918, s. 417 og 452
- 51 Clausen, 1991, s. 73
- 52 Jespersen, 2015, s. 24
- 53 Juhler, 1942, s. 152
- 54 Poulsen, 1988, s. 59, Ethelberg m.fl., 2003, s. 644
- 55 Henningsen, 2001, s. 319-322

Zusammenfassung

Im Bereich von Schleswig gab es seit dem Mittelalter bis weit in das 19. Jahrhundert hinein eine privilegierte Gruppe von Bauern, Gastgebern und anderen braven Leuten, die sich aus Gründen der Privilegien und Verpflichtungen von den anderen Bauern abhoben. In der Gemeinde Bau an der Heerstraße waren die Privilegierten besonders stark vertreten. Die Untersuchung hier beschäftigt sich besonders mit vier Familien. Sie vertraten ihren besonderen Stand in Verbindung mit Eheschließungen, dem Festhalten besonderer Ämter wie Vollstreckungsbeamter oder Rechensmann und mit Zeichen im öffentlichen Raum, die sich mit Adelsverbindungen assoziieren ließen. Hier drehte es sich besonders um den Gebrauch von Schild und Helm als Kennzeichen der vier Familien, obwohl nur die eine Familie in Kraft eines Waffenbriefes vom König Hans im Besitz von Schild und Helm war und somit dem Adel angehörten. Nicht nur durch die Bestätigung ihrer Privilegien beim schleswigschen Herzog konnten diese Familien ihre Sonderposition in der Gesellschaft behaupten, auch durch Benehmen, Standesbewusstsein und Eheschließungen bildeten sie eine besondere Schicht, die zwar im rechtlichen Sinne der Bauernschicht angehörte, aber etwas ganz Eigenes war.

En vækkelse på Als, der fostrede en salmedigter

AF JENS LYSTER

Hidtil har det været almindeligt antaget, at gudelige vækkelser aldrig nåede frem til Als, i alt fald ikke før efter 1770. En bog, der i 1990'erne dukkede op på en containerplads, rykker ved dette billede. Den rummer tre opbyggelige skrifter med blandt andet 180 herrnhutiske sange fra årene 1745-1755 og stammer fra Landsbyen Blæsborg i Ketting Sogn på Als. Her skal det undersøges nærmere, hvad denne gamle bog kan fortælle os om forfatteren og hans religiøse liv, herunder hvordan han mødte "den glade pietisme", herrnhutismen, der forløste ham som digter.

Containerarkæologisk fund

Vores nye viden om en tidlig vækkelse på Als har vi kun takket være den ædle videnskab containerarkæologien – skam få den, der tænker ilde derom!¹ – hvis betydning i disse smid-væk-tider ikke noksom bør påskønnes. En dag i begyndelsen af 1990'erne så den historisk interesserede lærer Christian Fægteborg fra Østerholm ved Nørreskov på Als sit snit til at redde en gammel bog fra den visse destruktion på containerpladsen i Guderup. Han måtte dog først trodse skældud fra opsynsfolk, der henholdt sig til et kommunalt reglement om det forbudte i bortfjernelse af genstande fra containere. Men Fægteborg holdt fast på bogen og vedblev som god sønderjyde at holde fast! For denne dåd i Danmark og for et efterfølgende generøst og årelangt udlån af fundet havde en hosebåndsorden til finderen været på sin plads, men da det ikke tilkommer mig at uddele ordener, vil jeg i stedet med dyb taknemmelighed lade nedenstående undersøgelse være tilegnet hans minde. Christian Fægteborg døde den 21. september 2015.

Den bjergede bog, der i dag efter den snarrådige finders ønske er overdraget til Det Kongelige Bibliotek, er i alle henseender et unikum. Den er et provinsbogtryk på det jævne med simple træskårne friser og vignetter. Bogen måler 17x10 cm og holdes sammen af et almuebind af træ, bundet sammen af en simpel læderryg. På et hvidt blad før titelbladet står: "Peter Jørgensen Moes af Igen [Egen] den 14 Juli 1815". Mere om ham senere.